

УДК 821.112.2.09(435)=112.2

МОВНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ KRIEG У РОМАНАХ ЙОЗЕФА РОТА «МАРШ РАДЕЦЬКОГО» І «СКЛЕП КАПУЦИНІВ»

Коцюба О. П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

У статті подано аналіз лексичних вербалізаторів концепту KRIEG у діалогії Й. Рота. Визначено смислові ознаки даного концепту, які відбивають індивідуально-авторські та традиційні уявлення про війну в австрійському суспільстві.

Ключові слова: війна, концепт KRIEG, лексема, сема, смислова ознака.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку філософської, літературознавчої і лінгвістичної думки спостерігається новий етап актуалізації та концептуалізації війни й обростання концепту ВІЙНА новими смисловими ознаками. Тема війни виступала й продовжує виступати однією з проблемних доміант творчості багатьох письменників (В. Биков, В. Гаршин, Р. Олдінг, Е.М. Ремарк та ін.).

Огляд наукової літератури. До теми війни як об'єкту лінгвістичної студії в останні роки апелює чимало дослідників з акцентуацією на способах вербалізації цього багатоаспектного явища (Л. Венедиктова, О. Головань, В. Єрьоменко, Н. Єсипенко, В. Крячко, О. Липіна та ін.). З літературознавчих позицій підходить до аналізу структури і концептосфери романів Г. Бюлля про війну І. Постолова.

В межах дослідження певного концептуального утворення український германіст А. Приходько звертає увагу на коректність вербального «ярликування» семіотичного, знакового «тіла» концепту», адже саме вона вказує на його лінгвокультурологічну інтерпретацію [3, с. 52]. Якщо ментальні одиниці з однаковою концептуальною організацією по-різному вербалізуються в різних мовах, то їм'я їм потрібно давати мовою, яка виступає об'єктом спеціального аналізу.

Об'єктом нашої розвідки став концепт KRIEG, вербалізований у романах Й. Рота «Марш Радецького» і «Склеп капуцинів». **Мета** дослідження полягає у визначенні його традиційних й індивідуально-авторських смислових ознак шляхом лексико-семантичного аналізу одиниць-вербалізаторів цієї концептуальної доміанти.

Серед усього розмаїття підходів до розуміння концепту (лінгвокультурологічний – С. Воркачов, В. Кононенко; лінгвокогнітивний – З. Попова, Й. Стернін, психолінгвістичний – А. Залевська, К. Харді) у нашій студії доміантним виступає лінгвокультурологічне трактування, згідно з яким концепт – «згусток культури» в ментальній сфері індивіда, основна одиниця культури з складною структурною організацією, до якої, за Ю. Степановим, належить все, що відноситься до структури поняття, та все, що «робить його фактом культури: етимологія, історія,

стиснута до основних ознак змісту, сучасні асоціації й оцінки ...» [4, с. 40]. Звісно, лінгвокультурологічний аналіз концепту одночасно набуває когнітивних обрисів, оскільки культурний концепт має ментальну природу й фіксує колективні знання і вміння, які стають надбанням індивіда (В. Карасик, Г. Слишкін та ін.). При виокремленні концептів, типових для російського лінгвокультурного ареалу, В. Маслова акцентує на необхідності вивчення культурних концептуальних утворень на матеріалі текстів художньої літератури, адже часта апеляція митців слова до певних природних і суспільних явищ сприяє їхній концептуалізації й локалізації в ментальному просторі етносу [2, с. 95].

У рамках даної розвідки ми зупинимося на мовній об'єктивації лінгвокультурного концепту KRIEG в романах Й. Рота «Марш Радецького» й «Склеп капуцинів», які пов'язані інтенцією автора, сюжетом і навіть персонажами. Російські дослідниці О. Липіна та А. Флакман приписують цьому концепту значущість у німецькій лінгвокультурі [1; 6]. Поділяючи погляди мовознавців (Н. Богданової, Ю. Степанова та ін.) про багатшаровість, багаторівневість чи багатоконцентність концепту, разом з ними визнаємо домінуючим понятійний елемент, який утворює ядро цього ментального утворення, тоді як всі інші (образний й оцінний) становлять периферійну зону. Проте особливий інтерес для лінгвокультуролога викликає саме периферія концепту, оскільки в ній знаходять вираження конотативні оцінки, які залежать від ментальних особливостей представників певної лінгвокультури [1, с. 9].

Яскравими прямими лексичними експлікантами концепту KRIEG у діалогі Й. Рота виступає лексема *Krieg* (86 слововживань) та похідні від неї іменникові композити та деривати, в яких актуалізована сема «який відноситься до війни» (*Kriegsministerium* (9), *Kriegsgefangenschaft* (2), *Kriegsgefangene* (2), *Kriegsanleihe* (2), *Kriegsbote* (1), *Krieger* (1), *Kriegsherr* (13), *kriegerisch* та ін.) Лексему *Krieg* автор вживає у своїх романах з означенням артиклем, що надає концепту KRIEG категорії означеності й співвідносить його з описуваними подіями. На позначення Першої світової війни, яка відіграла вирішальну роль у долі Дунайської імперії, письменник використовує композит *Weltkrieg* (4 слововживання), а також словосполучення *der große Krieg* (7), в якому епітет *groß* маніфестує масштабність і значущість цього глобального феномена.

Найчастотнішим лексичним вербалізатором концепту KRIEG виявився топонім *Solferino* (99 слововживань). Сольферино – назва ломбардського сільця, поблизу якого 24 червня 1859 року відбулася наймасштабніша битва австро-італо-французької війни. У цьому бою об'єднані війська Франції й Італії здобули перемогу над австрійською армією, змусивши її відступити. Дія роману «Марш Радецького» починається битвою під Сольферино, яка позначилася на житті головних персонажів твору й на долі Австро-Угорської імперії: визначила хід політичного розвитку багатонаціональної держави й стала передвісником її розпаду у майбутньому. Для актуалізації цієї історично важливої географічної точки й підкреслення значущості подій, які там відбулися, Й. Рот поєднує топонім *Solferino* з іншим лексичним активатором концепту KRIEG – субстантивом *Schlacht* (*Schlacht bei Solferino* – 16 слововживань). Проте найбільшою частотністю вживання відзначається

словосполучення *Held von Solferino* (78 слововживань), яке створює асоціативну паралель «війна – героїзм». Даний лексичний вираз не лише актуалізує минуле – важливу історичну битву й героїчний вчинок діда Карла Йозефа фон Тротти, який врятував монарха Франца Йосифа від смерті, а й іронічно демонструє його вплив на життя нащадків роду Тротта, яке протікає в тіні героя. На наш погляд, варто відмітити те, що вищезгаданий топонім не лише служить яскравим засобом вербальної презентації концепту KRIEG, а надає йому достовірності.

Відомо, що з війною вступають в асоціативні відношення такі поняття, як учасники воєнних кампаній, бойові дії, техніка і зброя, кінець війни та її наслідки. До прямих вербалізаторів концепту KRIEG належать також синонімічні лексеми для денотації військової сутички (*Schlacht, Gefecht, Kämpfen, Kampf*) та місця ведення бойових дій (*Front, Feld, Schlachtfeld*). Семантичне наповнення вищенаведених лексем засвідчує зв'язок концепту KRIEG з етимологічним корінням його імені: війна – це боротьба. Проте аналіз текстового матеріалу дозволив виокремити й інші засоби лінгвальної реалізації концепту KRIEG у романах Й. Рота та поділити їх за тематичним принципом і наявністю/відсутністю семи «який відноситься до війни» на наступні групи: 1) субстантивна лексика, для якої характерна сема «війна» й яка представлена в описах бойових дій, проте може розкривати й особливості служби в армії: а) лексеми на позначення видів зброї (*Granate, Gewehr*), б) назви військових звань (*Offizier, Infanterieleutnant*), в) слова-номінанти структурних підрозділів військ (*Dragonerregiment, Bataillon*); 2) військова термінологія та терміни з інших галузей суспільного життя, які мають сему 'війна' (*Nachhut, Mobilisierung*); 3) дієслівні й субстантивні лексеми, які номінують військові стратегії і тактики (*Rückzug, einmarschieren*); 4) лексика, яка денотує учасників воєнних дій, проте не має семи 'війна' (*Russen, Österreicher*); 5) іменникові лексеми для номінації учасників бойових кампаній, в яких актуалізована сема 'війна' й які подекуди уточнюються ад'єктивами (*russische Armee, Feind*); 6) лексеми, виражені іменниками, дієприкметниками, субстантивованими дієприкметниками і дієсловами, для денотації наслідків війни, в яких не актуалізована сема 'війна' (*desertieren, Verwundete, Schlüsselbeinverletzung, fallen*).

На основі аналізу засобів мовної об'єктивації концепту KRIEG у диалогі Й. Рота виділяємо його основні смислові ознаки: 1) війна – це вбивство й відповідно смерть («*Ich hatte nur zwei Gedanken, seitdem ich das Manifest des Kaisers gelesen hatte: den an den Tod und ...*» [7, с. 60]). Дана смислова ознака концепту KRIEG есплікується лексемами, які позначають дію, спрямовану на позбавлення життя (*erschlagen, töten*), і лексичні одиниці, які номінують криваві результати війни (*Leiche, sterben*). Проте письменник викриває страшний убивчий механізм війни, спрямований не лише на солдатів, а й на мирних жителів, які в очах австрійської держави поставали зрадниками і шпигунами: «*Der Krieg der österreichischen Armee begann mit Militärgerichten. Tagelang hingen die echten und die vermeintlichen Verräter an den Bäumen auf den Kirchplätzen, ...*» [8, с. 395]. Серед усіх засобів мовного втілення зазначеної концептуальної ознаки концепту KRIEG найбільшою частотою функціонування в художньому тексті вирізняється лексема *Tod* (39 слововживань). Максимальної образності вона набуває в оточенні фразеологізму *seine/die*

[*schützende od. helfende*] *Hände über jmdm. halten*, який Й. Рот піддає різним видам модифікації, залишаючи незмінним суб'єкт дії – смерть. Наскрізним повтором модифікованої фразеологічної одиниці (ФО) в поєднанні з лексемою *Tod* у межах обох романів автор наперед визначає жахливі наслідки війни, ту бойню, яка очікує народи Європи. Саме тема війни та спричиненого нею краху Дунайської монархії виступає об'єднуючою ланкою обох творів: «*Und keiner von den Offizieren des Zaren und keiner von den Offizieren der Apostolischen Majestät wußte um jene Zeit, daß über den gläsernen Kelchen, aus denen sie tranken, der Tod schon seine hageren, unsichtbaren Hände kreuzte*» [8, с. 161]; «*Der Tod kreuzte seine knöchigen Hände nicht nur über den Bechern, aus denen wir tranken, sondern auch über den nächtlichen Betten, in denen wir mit Frauen schliefen*» [7, с. 68]. У наведених прикладах смерть персоніфікується, зображується у вигляді кістлявої істоти чоловічого роду. Таке уявлення про смерть можна вважати національною особливістю німецької лінгвокультури, оскільки в українській і російській культурах смерть постає в образі жінки. Влучним, на нашу думку, видається спостереження Н. Тимошук, що з кожним повтором лексеми *Tod* та модифікованої ФО *seine/die [schützende od. helfende] Hände über jmdm. halten* в описах передвоєнного часу Й. Рот передає наростання смертельної загрози й забезпечує «дискурсивний зв'язок тексту» обох романів [5, с. 179]. Проте війна таїть в собі не лише небезпеку масового знищення людей, а й загибелі батьківщини – Габсбурзької імперії, що відбиває зміст другої ознаки концепту KRIEG; 2) війна – це крах імперії Габсбургів: «*Viel später erst, lange nach dem großen Krieg, den man den «Weltkrieg» nennt, mit Recht, meiner Meinung nach, und zwar nicht etwa, weil ihn die ganze Welt geführt hatte, sondern weil wir alle infolge seiner eine Welt, unsere Welt, verloren haben, ... Ich spreche vom mißverstandenen und auch mißbrauchten Geist der alten Monarchie ...*» [7, с. 44]. Устами Франца Фердинанда з роду Тротта Й. Рот експлікує ностальгію за втраченою батьківщиною, Австро-Угорською монархією, в якій панував порядок, безтурботність, в якій усюди почувався, неначе вдома й останнім поштовхом до розпаду якої стала війна; 3) війна – це руйнівна сила, яка стирає все з лица землі: «*Von dieser großen Vernichtung war mir noch die Begegnung mit dem Juden Manes Reisinger beschieden, ... Er stammte aus Zlotogrod in Galizien. ... Es wurde nämlich im Kriege vernichtet*» [К, с. 25]. Дана ознака концепту KRIEG об'єктивується ЛО, в яких актуалізована сема 'руйнація' (*aufreiben, zerstört*). Спустошувальна природа війни, ареною якої у творах Й. Рота постає Галичина, знищує все на своєму шляху, навіть цілі села і міста, рівняє їх з землею, залишаючи по собі одні пустирі і згадку; 4) війна – це страждання, і не лише фізичні, а й душевні, що вербалізуються у мовленнєвому контексті лексемами *Blut, Verwundete, wahnsinnig, Durst* і т. д. («... *die Füße waren geschwollen, die Knie steif, die Waden schmerzten, die Rücken konnten sich nicht mehr biegen*» [8, с. 396]). Війна завдає людині нестерпних фізичних і психологічних мук, морить її голодом, спрагою, холодом і безсонням. У своїх романах письменник акцентує в основному на стражданнях, яких зазнають в ході воєнних дій австрійські солдати й офіцери, що контрастує з їхнім легковажним і безтурботним життям у передвоєнний час; 5) війна – це втрати, людські і матеріальні, які в контексті репрезентують такі ЛО, як *verlieren, verschollen, vermißt, Verlustliste* та ін. Спалахи воєнних баталій призводять

до безслідного зникнення людей, втрат продовольства, бойової техніки, важливих стратегічних об'єктів. Мирні жителі втрачають своїх рідних, домівки і все господарство, що завдає їм нестерпного болю: «... *und die Weiber der Ermordeten lagen kreischend um Gnade vor den kotbedeckten Stiefeln der Offiziere, und lodernes rotes und silbernes Feuer schlug aus Hütten und Scheunen ...*» [R, 395]; 6) війна – це феномен, в якому воедино злилися честь і небезпека: «*Nun aber, da der Krieg uns plötzlich zu den Ergänzungs-Bezirkskommandos berief, war es nicht der Gedanke an den Tod, den er zuerst in uns erzeugte, sondern an die Ehre und seine Schwester, die Gefahr*» [7, с. 68]. Абстрактні номени *Ehre* і *Gefahr* виражають амбівалентність людського сприйняття цього суспільно-політичного явища в австрійській культурі й презентують ціннісний шар концепту KRIEG у романах Й. Рота; 7) війна – це неволя, полон (мовними експлікантами цієї смислової ознаки концепту у діалогі Й. Рота виступають лексеми *Gefangenschaft*, *Gefangene*, *gefangen*): «*Dies war die historische Schlacht von Krasne-Busk, bei der ein Drittel unseres Regiments vernichtet wurde und ein zweites in Gefangenschaft geriet*» [7, с. 98]. У полон потрапляють солдати й офіцерський склад австрійської армії, що виступає передвісником поразки Габсбурзької імперії у Першій світовій війні та її розпаду; 8) війна дає можливість здобути славу й проявити героїзм на полі бою, навіть ціною власного життя («*Seine solide Einfalt hielt den Tod im Feld für eine notwendige Folge kriegerischen Ruhms*» [8, с. 9]). Славу й титул героя здобуває у битві під Сольферино предок роду Тротта, рятуючи цісаря від кулі, і забезпечує собі і своїм нащадкам широке визнання на роки; 9) війна – тривалий феномен: «*Der Krieg wird lange dauern*» [7, с. 98] (на довготривалість ведення воєнної кампанії в ході Першої світової війни вказують лексеми *lang*, *lange*, а також прийменник *seit* у поєднанні з конкретною датою і ЛЮ *dauern*).

Висновки. З проаналізованого текстового матеріалу видно, що війна у діалогі Й. Рота – це конкретне експліцитно виражене історичне явище, якому притаманна категорія означеності й процесуальний характер. Серед смислових ознак концепту KRIEG, виділених шляхом аналізу його вербальних репрезентантів, найбільшого вираження набуває смерть, яка віддзеркалює загальнолюдські асоціації війни. Концептуалізація війни як краху Габсбурзької імперії відтворює авторське сприйняття цього феномена.

Список літератури

1. Липина Е. А. Реализация лингвокультурного концепта «Время военное/Kriegszeit» в идиолектах К. М. Симонова и Э. М. Ремарка (на материале текстов военной прозы): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» 10.02.20 / Е. А. Липина. – Тюмень, 2008. – 26 с.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
3. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
4. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
5. Тимошук Н. П. Функціонування фразеологізмів у романах Йозефа Рота: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Н. П. Тимошук. – Чернівці, 2005. – 213 с.

6. Флакман А. А. Немецкий язык как отражения ментальности его носителей: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. «Германские языки» 10.02.04 / А. А. Флакман. – Нижний Новгород, 2005. – 172 с.
7. Roth J. Die Kapuzinergruft / J. Roth – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2000. – 200 S.
8. Roth J. Radetzky marsch / J. Roth. – Amsterdam: Kiepenheuer & Witsch, 1999. – 413 S.

Коцюба А. П. **Языковая объективация концепта KRIEG в романах Йозефа Рота «Марш Радецкого» и «Склеп капуцинов»** // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24 (63). – № 4. Часть 2. – С.137-142.

В статье дан анализ лексических вербализаторов концепта KRIEG в дилогии Й. Рота. Определены смысловые признаки данного концепта, которые отражают индивидуально-авторские и традиционные представления о войне в австрийском обществе.

Ключевые слова: война, концепт KRIEG, лексема, сема, смысловой признак.

Kotsyuba O. **Lingual objectification of the concept KRIEG in Joseph Roth's novels «Radetzky March» and «The Capuchin Tomb»** // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series «Filology. Social communication». – 2011. – V. 24 (63). – № 4. Part 2. – P.137-142.

In the article lexical verbalizers of the concept KRIEG are analysed in J. Roth's two related books. The semantic features of the given concept that reflect both the author's individual and the traditional views upon a war in the Austrian society are determined.

Key words: war, concept KRIEG, lexeme, seme, semantic feature.

Поступила до редакції 17.09.2011 р.